

KUŞEYRÎ VE MÂTURÎDÎ'NİN HURÛF-U MUĶÂTTA'A KONUSUNA YAKLAŞIMI

İskender ŞAHİN*

E-mail: iskender.sahin@ikc.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0535-5762>

Citation/©: Şahin, İ. (2020). Kuşeyrî ve Mâturîdî'nin Hurûf-u muĶâtta'a konusuna yaklaşımı. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 10, 227-251.

Öz

İslam medeniyetinin yetiştirdiği mümtaz şahsiyetler arasında oldukça geniş bir ilim yelpazesine sahip olan Kuşeyrî, derin izler bırakan büyük bir mutasavvıf ve müfessirdir. Bir sûfî olması hasebiyle o, tasavvuf ve tefsir sahasına çok kıymetli eserler kazandırmıştır. Müellif, engin bir tefekkürün izlerini taşıyan *Letâifu'l-işârât* adlı tefsirinde müteşâbih âyetlerin işârî boyutlarına temas etmiş ve onları yorumlamaktan çekinmemiştir. Öte yandan Kelamcı müfessir olan Mâturîdî de medeniyetimizin yetiştirdiği çok kıymetli ilim adamlarımızdan biri olup özellikle Kelam sahasında bir otorite olarak kabul edilmektedir. Kaleme aldığı *Te'vilâtü'l-Kur'ân* adlı tefsiri ise onun Tefsir ilminde de söz sahibi olduğunu göstermektedir. Maksudumuz, makalemizin konusunu teşkil eden ve mutlak müteşâbih olarak addedilen hurûf-u muĶâtta'anın, bir sûfî müfessir ve bir Kelamcı müfessir tarafından nasıl değerlendirildiğini ve onlara hangi manaların verildiğini ve aralarındaki farkı tespit etmektir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kuşeyrî, Mâturîdî, Hurûf-u 'muĶâtta'a, işârî.

AL-QUSHAYRÎ'S AND AL-MÂTURÎDÎ'S APPROACH TO AL-HURÛF AL-MUĶÂTTA'AH

Abstract

al-Qushayrî was a great *al-mufessir al-sufi* /a mystic commentator who had profound traces among the distinguished personalities of Islamic civilization and had a wide range of knowledge. As a *sufi*, he brought valuable works to the field of Sufism and *al-Tefsir/Commentary*. In his work titled *Latâif al-Ishârât*, which carried the traces of a

* Doç. Dr., İzmir Kâtip Çeleb Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir ABD.

vast contemplation, he touched the *Ishârî*/symbolic dimensions of the verses and did not hesitate to interpret them. On the other hand, al-Mâturîdî who was the *al-mufessir al-mutekellim*/a theologian commentator, was one of the most valuable *al-ulâmâ*/scientists of our civilization and has being accepted as an authority especially in the field of *al-Kalam*/Theology. His *al-tefsir*/commentary work titled *Ta'vîlât ahl sunnah* shows that he was also an authority in this field. The *al-hurûf al-muqâtâ'ah*/disconnected letters which is considered as *al-mutashâbihât*/absolutely sealed verses, constitutes the subject of our article. Our aim is to determine how this *al-hurûf al-muqâtâ'ah* was evaluated by a mystic commentator and a theologian commentator respectively. We try to focus which meanings had been given to them and what were the distinguishing marks between them.

Keywords: Tafsîr, al-Qushayrî, al-Mâturîdî, al-hurûf al-'muqâtâ'ah, Ishârî,

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm, insanın hakikati bulması için gönderilmiş ilahî bir kelim olması hasebiyle içerisinde bizlere hayat sunan mana yüklü âyetleri barındırmaktadır. Bir mümin, Allah'ın kendisinden gerçekleştirmesini istediği kulluğun nasıl olması gerektiğini bilmesi için mutlaka ona yönelmeli ve üzerinde tefekkür etmelidir. Bu minvalde her çağda Müslümanlar, bu önemli görevi yerine getirmek için büyük bir çaba harcamışlar ve daima Kur'ân-ı Kerîm'i anlamaya yönelik birtakım ilmî usuller ortaya koymuşlardır.

Vahyi anlama noktasında ilk dönemlerden itibaren yoğun bir ilmî faaliyet içerisine girmiş olan 'âlimlerimiz, âyetleri muhkem ve müteşâbih olmak üzere iki kısma ayırmışlardır. Bu çerçevede herhangi bir ihtilafa neden olmayacak şekilde kastedilen mananın açıkça anlaşıldığı âyetleri muhkem; birtakım sebepler münasebetiyle manalarında kapalılık bulunan veya birden çok manaya ihtimali bulunan ve söz konusu manaları tercihte zorluk çekilen âyetleri de müteşâbih olarak değerlendirmişlerdir (Zurkânî, t.y., ss. 207-271; Suyûtî, 1974, ss. 3-4; Kâfiyecî, 1998, ss. 39-40).

Müteşâbihlik, tefsir usûlünün önemli konuları arasında yer almaktadır. Üzerinde duracağımız hurûf-u 'muqâtâ'a da müteşâbihlik konusu içerisinde mutlak/hakiki müteşâbihler kategorisinde mütalaa edilmiştir¹ (Demirci, 2011, ss. 168, 183). Kur'ân-ı Kerîm'deki bazı sûrelerin başında yer alan ve herhangi bir manaya delaleti noktasında muğlâklık bulunan kesik harf veya harfler topluluğuna hurûf-u muqâtâ'a denilmektedir (Şezzî, t.y., ss. 8-9).

¹ Mutlak/Hakiki müteşâbih, beşer gücü dâhilinde olmayıp hakikat ve mahiyetlerini sadece Allah'ın bildiği kelime veya âyetler olarak tarif edilmektedir.

Toplamda on dört harften meydana gelen hurûf-u muşkâttâ'a, tekil, ikili, üçlü, dördlü ve beşli guruplar halinde yirmi dokuz sûrenin başında yer almaktadır.²

İlim adamları, hurûf-u muşkâttâ'anın müstakil bir âyet olup olmadığı noktasında birbirinden farklı birtakım görüşler ileri sürmüşlerdir. Kûfeli 'âlimler söz konusu harflerin müstakil bir âyet olduğu yönünde fikir beyan ederken, Basra ekolüne mensup 'âlimler de kendilerinden sonra gelen âyetlerin bir parçası olduğu kanaatine varmışlardır (Elmalılı, 1979, s. 152).

Söz konusu harflerin anlamları noktasında da 'ulemâ kendi ilmî bakış açılarına göre farklı görüşler serdetmişlerdir. Hadisçilerden Ş'abî (ö. 107/722) ve Süfyan-ı Sevrî (ö. 127/744) gibi selef 'ulemâsi, bu harflerin Kur'ân-ı Kerîm'in sırrı olduğunu ve manasının insandan gizlendiğini beyan etmişlerdir. Onlar, bu görüşlerine Hz. Ebubekir'in (ö. 13/634) ve Hz. Ali'nin (ö. 41/661), hurûf-u muşkâttâ'anın Kur'ân-ı Kerîm'in sırrı olduğuna dair sözlerini delil göstermişlerdir (Kurtûbî, 1964, s. 154). Öte yandan Fahreddin er-Razî (ö. 607/1210), İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ve Elmalılı (ö. 1361/1942) gibi müfessirler de selef bu görüşünü benimsemişler ve ilgili harflerin manasını insan olarak Hz. Peygamber'den başkasının bilemeyeceğini ifade etmişlerdir (Râzî, 1420, s. 250; Elmalılı, 1979, s. 161; Demirci, 2011, ss. 185-186).

Müteahhirün Ehli Sünnet kelimacıları olan Halef 'âlimleri ise Allah'ın insanlara anlamayacağı veya bilemeyeceği bir âyeti göndermesinin mümkün olmayacağı düşüncesinden hareket etmek sûretiyle hurûf-u muşkâttâ'anın her birisinin bir anlamı olduğunu ve ilimde derinleşen kimselerin onların manalarına vakıf olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Söz konusu görüşleri için pek çok delil ileri süren halef 'âlimleri, bu harflerin tevilini caiz görmüş ve yeri geldikçe onları yorumlamaktan çekinmemişlerdir (Razî, 1420, s. 250).

Fakat hurûf-u muşkâttâ'anın tevil edilmesi gerektiğini savunan ulemanın harflere verdikleri manalara dair aralarında bir birlikten söz etmek pek de mümkün gözükmemektedir. İlgili harflere verilen anlamları genel hatlarıyla kısaca şöyle sınıflandırabiliriz:

1. Hurûf-u muşkâttâ'a Allah'ın isim ve sıfatlarından bazılarını ihtiva etmektedir. Bu görüşte olanların bir kısmı, bunların aynı harflerle başlayan Allah'ın isim ve sıfatlarına delalet ettiğini söylemişlerdir (Kurtubî, 1964, s. 155; Elmalılı, 1979, s. 159; Demirci, 2011, ss. 186-187).
2. Hurûf-u muşkâttâ'anın her biri bir kasem ifade etmektedir. Bu kanaatte olan dilci Ahfeş (ö. 215/830), Allah'ın kendine, şanına ve tabiattaki birtakım varlıklar

² Söz konusu harf grupları ve yer aldıkları sûreler şunlardır: الم: (Bakara, Âl-i İmrân, Ankebût, Rûm, Loqmân ve Secde), الر: (Yunus, Hüd, Yusuf, İbrahim ve Hicr), المص: ('Arâf), المر: (R'ad), حم: (Mü'min, Fussilet, Zuhruf, Duĥân, Câsiye ve Ahkâf), عسق (1) (Şûrâ), كهيعص: (Meryem), طه: (Tâhâ), ييس: (Yasin), طس: (Neml), طسم: (Şuarâ, Kaşâş), ص: (Şâd), ق: (Kâf), ن: (Kalem).

üzerine yemin ettiği gibi bu harflerle de yemin ettiğini dile getirmektedir (Demirci, 2011, s. 187).

3. Hurûf-u muqâтта'a, başlarında buldukları sûrelerin isimleridir. Dilci Halil bin Ahmed (ö. 175/791) ve Sîbeveyh (ö. 180/796) bu görüşü benimseyen 'âlimlerdir (Razî, 1420, s. 252).
4. Hurûf-u muqâтта'a, muhatapların dikkatini çekmek için kullanılan ifadelerdir. Bu görüşe göre söz konusu harfler alfabenin harfleri olup Kur'ân-ı Kerîm de bunlarla nazil olmuş ve adeta müşriklere meydan okuma sadedinde siz de onun bir benzerini getirin bakalım demek istenmiştir (Kurtubî, 1964, s. 155; Demirci, 2011, s. 189). Dilci Kutrub (ö. 210/825) ve Ferrâ (ö. 207/822), bu görüşü benimsemişlerdir. (Kurtubî, 1964, s. 155)

Ehli tasavvufun hurûf-u muqâтта'a konusundaki genel tutumu onların keşif ve ilham yoluyla manalarının ehline açılabilceği ve dolayısıyla anlamlarının bilinebileceği şeklindeki kabuldür. Hatta bazı sûrelerin başında yer alan bu harflerin ilahî hakikatlerin işaretleri olarak açıklanması geleneğinin ilk defa sûfilerle başladığı dile getirilmektedir (Uludağ, 2001, s. 425).

Makalemizde işârî tefsirin önemli isimlerinden biri olan ve bu konuda eserleri de bulunan Abdulkerîm el-Şuşeyrî'nin (ö. 465/1072) ve dirayet tefsirinin öne çıkan simalarından ve aynı zamanda büyük bir Kelâm âlimi olan Ebû Mansûr el- Mâtürîdî'nin hurûf-u muqâтта'a'ya bakışlarını ve onları nasıl değerlendirdiklerini tespit etmek istiyoruz. Çalışmamızdan elde edeceğimiz sonuçların, ehli tasavvufun ve ehli dirayetin müteşâbihlere yaklaşımlarının tayin edilmesine ve dahi kıyaslanmasına katkı sağlayacağı kanaatindeyiz. Burada Şuşeyrî'nin esas aldığımız eseri, müellifin Kur'ân-ı Kerîm'i baştan sona işârî tefsir metoduna göre yorumladığı *Leţâifu'l-işârât* adlı tefsiri ve Mâtürîdî'nin esas aldığımız eseri ise *Te'vilâtu'l-Kur'ân* adlı tefsiri olacaktır.

1. Şuşeyrî ve Tefsiri

Abdulkerîm el-Şuşeyrî, 376/986 tarihinde Türkmenistan'da Koçan şehrinin Üstüva yöresinde dünyaya gelmiştir. Babası, Şuşeyr, annesi Benî Süleym kabilesine mensup olan müellif, küçük yaşta yetim kalmış ve Ebu'l-Kasım el-Yemânî'nin (ö. ?) gözetiminde büyümüş, ondan Arapça ve Edebiyat öğrenmiştir. Dönemin tanınmış sûfilerinden Ebû Ali ed-Dekkâk'ın (ö. 405/1014) sohbet meclisine de katılan Şuşeyrî, tasavvuftan oldukça etkilenmiş ve Dekkâk'tan kendisini dervişliğe kabul etmesini talep etmiş fakat Dekkâk, ona ilk önce zahîrî ilim tahsil etmesini tavsiye etmiştir. Bunun üzerine Şuşeyrî, Ebûbekir Muhammed et-Tûsî'den (ö. ?) Şafi'î fıkhnı ve İbn Füre'kten (ö. 406/1015) Kelam ilmini almıştır. O, bu dönemde Bakillânî'nin (ö. 403/1003) eserlerini de okumuş ve böylece Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'nin (ö. 324/935) kelimasını benimsemiştir. Bir yandan da müşşidi Dekkâk'ın sohbet halkasına katılmak sûretiyle tasavvufta kendini yetiştirmiştir. Hadis ilmine de vukûfiyeti olan Şuşeyrî, dönemin tanınmış 'âlimlerinden hadis dersleri almıştır (Hallikân,

1971, ss. 205-208; Mulkân, 1994, s. 257; Suyûtî, 1396, ss. 54, 65, 73; Uludağ, 2002, ss. 473-475).

Mürşidi Dekkâk'ın ölümünden sonra Ebû Muhammed es-Sülemî'ye (ö. 412/1021) intisap ederek tasavvuf sahasında kendini daha da geliştiren Kuşeyrî, mürşid makamına yükselmiş ve halkı irşâd etmekle vazifelendirilmiştir. Oldukça güzel ve etkili bir hitabeti olan müellif, kısa zamanda halkın büyük ilgisini çekmiş ve kısa sürede etrafında kitleler toplanmaya başlamıştır. Devrin siyasal baskıları sonucu bir süre hapsedilen Kuşeyrî, Horasan ve Bağdat'ta faaliyetlerini devam ettirmiş ve daha sonra Nişabur'a dönmüştür. Ömrünün sonuna kadar buradaki medreselerde ders okutmaya ve halkı irşâd etmeye devam eden Kuşeyrî, 465/1072'de yine aynı yerde vefat etmiştir. Tasavvuf, kelam, hadis, fıkıh, tefsir, gramer, dil ve edebiyat gibi ilim dallarında oldukça geniş bilgisi olan Kuşeyrî, daha çok mutasavvıf olarak tanınmıştır. İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî (ö. 478/1085) ve en seçkin öğrencilerinden Ebû Ali el-Farmedî (ö. 478/1085) vasıtasıyla Gazzâlî'yi (ö. 505/1111) etkileyen Kuşeyrî, tasavvufu sünî bir çerçeve içine almak istemiştir. Oldukça velûd bir âlim olan Kuşeyrî pek çok eser kaleme almış ve ilim dünyasına miras bırakmıştır. *er-Risale*, *Tefsiru'l-kebîr*, *Leţâifu'l-işârât*, *Nahvu'l-ķulûb*, Kuşeyrî'nin bilinen meşhur eserleri arasında yer almaktadır (İbn Hallikân, 1971, ss. 206-208; Mulkân, 1994, s. 257; Suyûtî, 1396, ss. 65, 73; Uludağ, 2002, ss. 474-475).

Ehli tasavvufun Kur'ân-ı Kerîm'in âyetlerini tefekkürleri neticesinde kalplerine doğan manalardan meydana gelen tefsir çeşidine işârî tefsir denilmektedir (Ateş, 1974, s. 19). İşârî tefsir anlayışı, İslam toplumlarında meydana gelen ahlâkî bozulma ve dünyevileşmeye karşı bazı sûfilerin zühd ve ahlâk ile ilgili âyetlerin izahına ağırlık vermeleriyle başlamış, zamanla sistemleşerek müstakil bir tefsir ekolüne dönüşmüştür. Kuşeyrî'nin *Leţâifu'l-işârât*'ı söz konusu ekolün en önemli kaynakları arasında yer alan oldukça kıymetli bir tefsirdir (Bekiroğlu, 2017, ss. 94-97).

Müellifin 434/1042 yılında kaleme aldığı eseri, özü itibariyle işârî bir tefsir olup yer yer kimi âyetler rivayet usulüne göre de açıklanmıştır. Bu çerçevede bazen âyetler, âyetle, hadisle, sahabe ve tâbiün sözleriyle tefsir edilmiş, nesih ve esbâb-ı nüzûla dair rivayetlerden faydalanılmış, siyere ve önceki toplumların kıssalarına başvurulmuştur (Bekiroğlu, 2017, s. 96). Öte yandan *Leţâifu'l-işârât*'ta Kuşeyrî, tasavvufun ilkeleri ile âyetleri arasında irtibat oluşturmuş ve bu şekilde tasavvufun her meselesi Kur'ân'da kendisine bir dayanak bulmuştur. Fakat müellif bunu yaparken âyetlerin zâhir-bâtın manaları arasındaki ilişkiyi daima gözetmiştir (Turan, 1991, s. 38; Bekiroğlu, 2017, s. 97). O, âyeti tefsir ederken önce âyetin zâhirine değinmiş ve hemen akabinde işârî anlamlarına temas etmiştir.

Kuşeyrî tefsirinde keşfin, kişiye Allah'ın hakikatleri gösterme yollarından birine tekabül ettiğini, bu yolla elde edilen ilmin zannî olmadığını, tasavvuf yoluna girmeyenlerin bunu kavramalarının mümkün olmadığını ifade etmektedir. Buna rağmen o, tasavvufi tecrübeyle elde edilen söz konusu ilmin mümkün olduğunca zahir ehli ile tanıştırılmasını

elzem addetmektedir. Bu minvalde ilhâmın vahiy ile benzerlik taşıdığını düşünen Kuşeyrî, “Rabbin arıya vahyetti” (Nahl 16/68) âyetindeki “vahiy” kelimesinin “ilham” mânâsında kullanıldığını belirtmiştir. Ancak ona göre peygamberlere gelen vahiy ile velilere gelen vahiy farklıdır. Peygamberlere ilâm yoluyla vahiy gelirken, velilere ilham yoluyla hikmet ulaştırılmaktadır³ (Kuşeyrî, t.y.a, ss. 142, 227, 306, 349, 489). Müellif, keşfe dayalı manalara ancak marifetle ulaşabileceğini ifade etmektedir ki buna “hakka’l-yakîn” denmektedir ve irfanı olan kimse, artık ilmin en üst seviyesine ulaşmıştır (Kuşeyrî, t.y.a, ss. 201, 500).

1.1. Kuşeyrî ve Harfler

Kuşeyrî, tefsirin girişinde Allah’ın velilerin kalplerini irfanla açtığını, irfan yoluna girenlere özel bir kavrayış ve anlayış melekesi verdiğini, ilim ehlinin kalplerine Kur’ân’ın ilmini ve tevilini tevdi ettiğini, seçkin kullarına âyetlerdeki sırların inceliklerini anlama yeteneğini bahsettiğini, böylece onların kendilerine mahsus olan gaybın nurlarıyla başkalarına gizli kalan manalardan haberdar olduklarını ve kendi merâtip ve maqâmâtlarına göre bu sırlardan bahsettiklerini beyan etmektedir. Söz konusu kulların kendiliğinden konuşmadığını vurgulayan müellif, Allah’ın verdiği ilhamla söz konusu sırları ifşa ettiklerini ve onları açıkladıklarını dile getirmiştir. Müellif, tefsirinin marifet ehlinin dili vasıtasıyla Kur’ân’ın zor ulaşılan bazı manalarını ayrıntılı olarak anlattığını söylemektedir (Kuşeyrî, t.y.a, s. 41.) Ehli tasavvuf olması hasebiyle bu bakış açısı onun, Kur’ân-ı Kerîm’de anlamı bilinmeyen müteşâbih âyetlerin olamayacağı düşüncesine sahip olduğunu göstermektedir.

Kuşeyrî, tıpkı kendisinden önceki sûfi müfessirler gibi harflerin de tıpkı kelimeler gibi mana veya manalarının olduğu kanaatini taşımış ve yeri geldikçe harflerden yola çıkarak birtakım işârî anlamlar elde etmiştir⁴ (Sülemî, 2001a, ss. 24-32). Bu minvalde onun tefsirinde sadece besmelenin başındaki “bismillah” lafzındaki harflerine ve hûrûf-u ‘muqâttâ’aya manalar verdiğini görmekteyiz. Besmelenin ilgili harflerini sadece Bakara sûresinde ve ‘Arâf sûresinde ele almakta ve kendi verdiği manalara ilaveten onlara dair birtakım görüşleri de nakletmeyi ihmal etmemektedir. Müellifin bu konudaki yorumlarını ilgili sûrelere temas edildiği yerlerde dile getireceğiz.

Müfessir Kuşeyrî, bazı sûrelerin başında yer alan ve mutlak müteşâbihattan addedilen hûrûf-u ‘muqâttâ’aya genelde işârî manalar vermiştir. Bunlar, bazen harflerin şekilleriyle bazen Allah’ın isimlerinin baş harfleriyle bazen de Allah’ın veli kullarıyla olan münasebetleri ile ilişkilendirilmiştir.

³ Kuşeyrî’nin ilham, keşif ve marifet anlayışının tefsire yansımaları ile ilgili geniş bilgi için Abdulkaki Turan ve Haydar Bekiroğlu’nun adı geçen makalelerine bakılabilir.

⁴ Kuşeyrî öncesinde harflerin işârî yorumlarına dair en önemli kaynak niteliği taşıyan Sülemî’nin tefsirinde bu konuya dair epeyce nakil bulmak mümkündür.

2. Mâturîdî ve Tefsiri

Tam adı, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed olan Mâturîdî'nin doğumu ile ilgili kaynaklar kesin bir tarih vermemektedirler. Esasen Ehl-i Sünnet Kelâm âlimlerinin büyükleri arasında zikredilen müellifin hayatı hakkında kaynaklarda çok fazla bilgiye rastlanmamaktadır. Onun, Ebubekir el-Cüzcânî, Muhammed b. Mukâtil, Nusayr b. Yahya ve Ebû Nasr İyâzî gibi âlimlerden ders aldığı bildirilmektedir. *Te'vilatu Ehli's-Sünne, Kitabu'l-Makalat, Kitabu't-Tevhîd, Kitabu Meahizi's-Şeri'i fî Usûli'l-Fıkh, Kitabu Beyani Vehmi'l-Mu'tezile, Kitabu Reddi'l-İmâme* onun başlıca eserleri olarak zikredilmektedir (Zirikli, 2002, s. 19). Kendisi, Ehl-i Sünnet'in üstün gelmesi, İslam inanç sisteminin savunulması ve dinin ihyası için gösterdiği gayretlerinden dolayı A'lâmu'l-hüda, İmâmu'l-hüda ve İmâmu'l-mütekellimîn gibi lakaplarla anılmıştır (Akgül, 2001, ss. 57-67). Müellif, 333/944 yılında Semerkand'da vefat etmiştir (Kureşî, t.y., s. 195; Leknevî, t.y., s. 195).

Mâturîdî, kaleme aldığı eserlerinde ilimlerin derinliklerine ustalıkla nüfuz etmiş, kendine has orijinal deliller meydana getirmiş, muhataplarına karşı çok kuvvetli deliller kullanmış, akâid konusunda muhataplarının fikirlerini çürütmek için münazara ve cedel adabını başarılı bir şekilde ifa etmiş bir Kelâmcı ve müfessirdir (Akgül, 2001, s. 59).

Müellif, Kelâm ilminde olduğu kadar Tefsir'de de oldukça başarılı bir âlimdir. Bu sahada yazdığı *Te'vilâtu Ehli's-Sünne* adlı tefsir kitabı, oldukça hacimli ve zengin içeriği ile Ehl-i Sünnet geleneği içerisinde önemli bir yere sahiptir. Eser, rivayet ve dirayet usûlleri üzerine yazılmasına karşın dirayet daha ağır basmakta ve bu sebeple dirayet tefsirleri arasında zikredilmektedir. Müfessir, öncelikle âyetleri âyetlerle, hadislerle, sahabe ve tabiîn sözleriyle tefsir etmeyi esas almıştır. Bunun yanında kavram tahlillerine yer vermiş, kıraat farklılıklarına değinmiş ve kimi zaman da cahiliye şiirinden istifade etmiştir. Âyetlerin inş sebeplerine değinmeyi de ihmal etmeyen Mâturîdî, Mutezile gibi bazı fırkaların delil olarak kullandıkları âyetleri tefsir ederken onlara itirazlarda bulunmuş ve görüşlerini reddetmiştir. O, tefsirinde soru-cevap yöntemini de kullanmakta ve bu yolla âyetlerin tefsirinde akla gelebilecek muhtemel sorulara da böylelikle cevaplar vermektedir. İsrâiliyât konusunda çok titiz olan müfessir, zaman zaman bunları eleştirmekte ve reddetme yoluna gitmektedir. Müteşâbih âyetler konusunda müfessir genelde çekimser kalmakta, kimi zaman görüş beyan etmekte, çoğu yerde farklı görüşlere temas etmekte nihayetinde "en doğrusunu Allah bilir" demek sûretiyle kesinlikten kaçınmaktadır (Akgül, 2001, ss. 59-67).

2.1. Mâturîdî ve Harfler

Mâturîdî, mukatta'a harflerinin tefsiri konusunda kendisine kadar gelen pek çok görüşü delilleriyle birlikte zikretmekte ve bu görüşlerin her birinin ihtimal dâhilinde olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre müteşâbih olarak addedilen bu harflerin anlamlarını sadece peygamberler bilebilirler. Bu mevzuda Hz. Peygamber'den ne mütevâtir, ne meşhur herhangi bir hadis geldiği gibi sahabeden de böyle bir rivayet ulaşmamıştır. Dahası bunu

Hız. Peygamber'e sorduklarına dair herhangi bir bilgi de mevcut değildir. Müfessire göre bu harflerin manası hususunda yapılması gereken en iyi şey susmak, konuşmamaktır. Çünkü bu harflerden maksadın ne olduğuna dair Allah ve resulünden bir bilgi olmadıkça hiç kimsenin onunla neyin murat edildiğini bilmesi mümkün değildir. Kaldı ki sahabeden de herhangi bir açıklama gelmediğine göre demek ki onlar da bu mevzuyla Hz. Peygamber'e sormamışlardır. Elbette bunun da birtakım nedenleri olabilir; ya bu harflerin âyetlerdeki hükümlerin açıklaması olduğunu biliyorlardı da bu sebeple sormamışlardır. Ya da bu harflerin, Allah'ın kimseye açmadığı sırlarından olduğu, bunların iman edilmesi ve araştırılmaması gereken müteşâbihler olduğu için sormamışlardır. Ya da bu harfler Allah ile elçileri arasındaki özel bir mesaj olduğu için sormamışlardır. Ve yahut da onlara göre bu harfler sûreleri tanımak için konulan sûre isimleri idi, şahısların isimlerinde mâna aranmadığından dolayı bu harflerin mânasını sorma gereğini duymadılar. İşte Mâtürîdî'nin mukatta'a harfleri konusundaki görüşleri genel olarak böyledir (Mâtürîdî, 1426a, s. 343). Fakat buna rağmen o, bazen bu konuda görüş beyan etmekten de geri durmamaktadır.

3. Kuşeyrî ve Mâtürîdî'nin 'Muḳāṭṭa'a Harflerine Verdikleri Anlamlar

3.1. Bakara Sûresi

Bakara sûresinin başındaki bismelenin tefsirinde "Be"nin tazmin harfi olduğunu vurgulayan Kuşeyrî, bunun, tüm olayların Allah ile zuhur ettiğine ve canlı cansız ne kadar mahlûkât, mana hikmet türünden ne varsa tümünün onunla vücut bulduğuna işaret ettiğini dile getirmiştir. O, "Be" harfindeki işârî manayı zikrettikten sonra isim vermeksizin ehli tasavvufun "bismillah"taki "Be" "Sin" "Mim" harflerine verdikleri işârî anlamları zikretmeyi de ihmal etmemektedir (Kuşeyrî, t.y.a, s. 44). Müellif, Bakara sûresinin başında, ḥurûf-u 'muḳāṭṭa'a ile ilgili âlimlerin görüşlerini naklettikten sonra "ı"deki işârî manaları açıklamaya geçmektedir.

Burada Kuşeyrî ilk öne Elif harfinde yoğunlaşmakta, mahreç yeri ve yazılışı üzerinden söz konusu harften birtakım işârî anlamlar çıkarmaktadır. Bu noktada Elif harfi, yazılırken bir başka harfe bitişmemekte ve birkaçı hariç diğer bütün harfler ona bitişmektedir. Elif'in bu özelliği, bütün mahlukâtın Allah'a muhtaç olduğu, kendisinin de hiçbir şeye muhtaç olmadığı anlamına gelmektedir. Öte yandan Elif dışındaki tüm harfler, gırtlak, dudak dil vb. çıkış yerlerine sahipken Elif için böyle bir mahreç yeri söz konusu değildir. Harfin bu özelliğinden yola çıkan samimi bir kul, Allah'ın mekândan münezzeḥ olduğunu rahatlıkla idrak edebilir.

Bu minvalde Elif, kulum Allah'a yöneldiğine de delalet etmektedir. Kul, bir harfe bitişmeyen Elif gibi dosdoğru olur ve Allah'ın huzuruna durmaktan ayrılmaz. Ayrıca Elif, diğer harflerden farklı olarak başka bir harfe bitişmediği gibi dikine boyludur. Benzerleriyle ilişki kurmaktan ve uğraşlardan soyutlanan kimsenin de yüce bir makama sahip olacağına, en yüce payeyi elde edeceğine ve kendisine bitişmeyen harflerle hitap olunmaya layık olacağına işaret etmek üzere kitabın başı Elif'e ayrılmıştır (Kuşeyrî, t.y.a, ss. 53-54).

Müellif, Bakara sûresinin başında yer alan Elif, Lâm ve Mîm harflerinin her birisinden kulun ruhuna hitap edildiğini ifade etmektedir. Buna göre kulun ruhuna Elif ile hitap edildiğinde ondan, kalbiyle yalnızca Allah'a yönelmesi talep edilirken, Lâm ile hitap edildiğinde Allah'ın hakkını gözetme noktasında tümünden O'na teslim olması istenmekte ve Mîm ile hitap olduğunda da Allah'ın emirlerine sadakatle uyması istenmektedir (Kuşeyrî, t.y.a, s. 54).

Bakara sûresindeki bu üç harfin işârî anlamlarını verdikten sonra Kuşeyrî meramın dile getirilmesi noktasında açık ifadelerin ve sembolik ifadelerin çokluğunun kimler için kullanıldığına dair bir yorum nakletmektedir ki buna göre çok fazla açık ifadeler insanları geneli için, çok fazla sembol ve işaretler de özel seçkin şahıslar için kullanılmaktadır. Allah Hz. Musa'ya kavlini bin yerde işittirmişken Hz. Peygamber'e sadece "Elif" demiştir (Kuşeyrî, t.y.a, s. 54).

Naklettiği bu yorum çerçevesinde Kuşeyrî'nin, hurûf-u 'muşkâta'anın tasavvufta havas dediğimiz irfan sahibi kimselere hitap ettiği ve anlamlarını sadece onların bilebileceği düşüncesine sahip olduğunu söyleyebiliriz. Yeri geldikçe konuyla ilgili yapılan açıklamaları nakletmesi hasebiyle hurûf-u 'muşkâta'aya dair kendisinden önce yapılan işârî yorumlara epeyce hâkim olduğu anlaşılan müellif, söz konusu harflere orijinal yorumlar getirmiştir.

Mâturîdî, sûrenin başındaki mukataa harflerinin anlamları konusunda birçok farklı görüşün olduğunu söylemekte ve bunları sûrenin tefsirinde zikretmektedir (Mâturîdî, 1426b, s. 370). Müellif, daha sonra bu görüşleri tek tek ele almakta, onların ayrıntılı bir şekilde delillerini değerlendirmekte ve her birinin kendince haklı olduğunu, söz konusu harflere bu manaların verilmesinin mümkün olabileceğini beyan etmektedir (Mâturîdî, 1426b, ss. 371-372). Serdettiği bu görüşler arasında herhangi birini tercih etmeyen Mâturîdî, harflere bir mana verme sadedinde kendisi de bir görüş beyan etmemiş ve oldukça çekimser kalmıştır.

3.2. Âl-i İmrân Sûresi

Bakara sûresinin ilk âyetinde yer alan "اٰی", Âl-i İmrân sûresinin başında da tekrarlanmaktadır. Kuşeyrî, burada tekrarlanan Elif'in, insanın bütün hallerinde ihtiyaç duyduğu her şeyin Allah tarafından yerine getirildiğine işaret ettiğini ifade etmektedir. Çünkü insan çoğu defa gaflet içerisinde yer almakta ve bu sebeple hakikatlere ulaşma noktasında başarısız olmaktadır. Oysa Allah, kulun tüm noksanlıklarını tamamlayabileceği şartları aktif hale getirmekte ve kul talepte bulunmasa dahi onun noksanlıklarını gidermektedir (Kuşeyrî, t.y.a, s. 218).

Gördüğümüz kadarıyla müellif, burada Elif harfine Bakara sûresinde verdiğinden başka bir mana vermiştir. Orada daha çok harfin şeklinden yola çıkmışken bu sûrede ise harfin bizzat kendisinden yola çıkarak mana elde etme yoluna gitmiştir.

Müellif, Lâm harfinin sırrın gizliliğinde Allah'ın kuluna ihsan ettiği lütfâ, Mîm harfinin de Allah'ın takdirinin velilerden gelen taleplere muvafık bir şekilde meydana gelmesine işaret

ettiğini beyan etmektedir. Bu minvalde âlemde mevcut olan her zerrenin vücuda gelişi ve her şeyin fiilleri, Allah'ın velilerinin rızası doğrultusunda meydana gelmektedir. Nitekim bir kimse, "O, her an yaratma halindedir" (Rahmân 55:29) âyetinde dile getirilen "oluş"tan kastedilen şeyin Allah'ın velilerinin muradını gerçekleştirmek olduğunu dile getirse yanılmış olmaz. Kuşeyrî'nin Mîm harfinden çıkardığı bu işârî yorum, müellif her ne kadar eserlerinde temas etmemiş olsa da, tasavvuftaki "ricâlu'l-gayb" doktrinini çağrıştırmaktadır. Çünkü bu anlayışa göre Allah, âlemin maddî düzenini sağlamaları için birtakım velilere çeşitli görevler verdiği gibi, mânevî ve ruhanî düzenin korunması, hayırların temini, kötülüklerin giderilmesi için yine sevdiği bazı veli kullarını vazifelendirmiştir (Uludağ, 2008, ss. 81-82).

Kuşeyrî kendi işârî yorumunu yaptıktan sonra, söz konusu harflerle ilgili yapılan bir başka yorumu daha nakletmektedir. Buna göre, insanların aşına olmadığı ve zihinlerinde bir karşılığının bulunmadığı bu harfler, kulun kalbini maddî ve manevî hissiyattan meydana gelen hayal, zan, evham, bilgi vb. hususlardan arındırmakta, böylece Allah lafzı oraya yerleşmekte ve nihayetinde bu durum, "Elif, Lâm, Mîm, Hayy, Kayyûm olan Allah'tan başka ilah yoktur" (Âl-i İmran 3/1-2) âyetlerinde ifadesini bulmaktadır (Kuşeyrî, t.y.a, s. 218). Bu görüşe göre hurûf-u muşkâta'ada kulun kalbini Allah'a ve onun zikrine açip hazırlama görevi icrâ etmektedir.

Mâtürîdî, Bakara sûresinde verdiği ilgili harflere dair ileri sürülen görüşleri burada da öz olarak tekrar etmekte, kendisine ait herhangi bir görüş belirtmemekte ve sonunda bunları zaten Bakara sûresinde aktardığını zikretmekle yetinmektedir (Mâtürîdî, 1426c, ss. 296-297).

3.3. 'Arâf Sûresi

Sûrenin başındaki besmeleyi tefsir ederken müellif, buradaki "Be" harfinin yazılışta kısa boylu ve diğer harflerden noktasının tek olması yönüyle farklı olduğunu, bu durumun da azlığın en son noktasına tekabül ettiğini belirtmektedir. Söz konusu nokta, harfin en alt kısmında yer almaktadır ki bu haliyle nokta, tevazua ve itaate işaret etmektedir (Kuşeyrî, t.y.a, s. 516). Diğer taraftan "Sîn" harfinin harekesiz olması nedeniyle "Be", kişinin kulluk ve tevazu gibi erdemleri gerçekleştirmeye gayret ettikten sonra kendisi hakkındaki Allah'ın takdirini beklemesine de işaret etmektedir. "Mîm" harfi de Allah'ın minnet etmesine işaret etmektedir. Onun kuluna minnet etmemesi durumunda da "Be" harfi, insanın Allah'ın kendisi hakkındaki takdirine rıza göstererek ona uygun yaşaması gerektiği anlamı taşımaktadır (Kuşeyrî, t.y.a, ss. 516-517).

Müellif, bismelenin "Be" "Sîn" ve "Mîm" harflerindeki işârî manaları verdikten sonra bunlarla ilgili başkalarının verdiği işârî yorumları nakletmeyi de ihmal etmemektedir (Kuşeyrî, t.y.a, s. 517).

'Arâf sûresinin başındaki "المص" harflerinin işârî manalarına değinmeyen Kuşeyrî, bunların anlamlarının olup olmadığı noktasında selef 'âlimlerinin görüşüne temas etmekte ve daha sonra bu harflere verilen birtakım işârî anlamları nakletmekle yetinmektedir (Kuşeyrî, t.y.a, ss. 517-518).

Sûrenin başındaki harflerle ilgili Mâturîdî, Allah'ın, müşriklere itibar etmedikleri cihetten seslendiğini ve bazı sûrelerin başına onların bilmedikleri rumuzlu harfler yerleştirdiğini ve onların da bu harfleri Hz. Peygamber'in uydurduğu yönünde bir düşünceye kapıldıklarını ifade etmektedir. Müellif devamında müşriklerin bu harflerin ne olduğunu anlamak için Kur'ân'ın araştırmaya başladıklarını, bu yolla hakikatlerle yüz yüze gelip onunla tanıştıklarını ve böylece pek çoğunun İslâm'ı kabul ettiğini ifade etmektedir (Mâturîdî, 1426d, ss. 346-347). Onun bu ifadelerinden anladığımız kadarıyla Mâturîdî, bu harfleri, insanların merakını uyandıran ve bu yolla Kur'ân'a yönlendiren bir vasıta olarak değerlendirmektedir.

O, bu görüşünü dile getirmekle birlikte yine de ihtiyatı elden bırakmamakta ve başka manalara ihtimallerinin de olabileceğini zikretmektedir. Bu meyanda onların şifreli birer hitap olması, sadece peygamberlerine has bir hitap olmasının da mümkün olduğuna vurgu yapmakta ve Ferrâ'nın bu konudaki şu görüşünü aktarmaktadır: Bu harfler, Allah'ın: "Ben de alfabenin tümüne yayılmış olan bu harfleri bir araya getirip onlardan bir kitap meydana getirdim." Fakat müellif sonunda bu harflerden neyin kastedildiğini yine en iyi Allah'ın bilebileceğini ve kendisinin bu konuda bildiği âlimlerden nakledilen görüşleri Bakara sûresinin başında aktardığını beyan etmekte yetinmektedir (Mâturîdî, 1426d, s. 352).

3.4. Yûnus Sûresi

Sûrenin başında yer alan "الر" harflerindeki işârî manaları veren Kuşeyrî, Elif'in Allah lafzının, Lâm'ın latîf lafzının ve Râ'nın da rahîm lafzının anahtarı olduğunu zikretmekle yetinmiş ve burada harflerle ilgili herhangi bir yorum nakletmemiştir (Kuşeyrî, t.y.b, s. 76). Kuşeyrî'nin, Elif ve Lâm harflerine verdiği işârî manalar, Tüsterî'nin Bakara sûresinde yer alan ilgili iki harfe verdiği manalarla bire bir örtüşmektedir (Tüsterî, 1423, s. 25)

Mâturîdî, Yûnus sûresinin başındaki söz konusu harflerle ilgili herhangi bir izahta bulunmamakta ve hürûf-u 'muşkâta'aya dair açıklamaları kitabının başında beyan ettiğini söylemekle yetinmektedir (Mâturîdî, 1426e, s. 3).

3.5. Hûd Sûresi

Kuşeyrî, bu sûredeki hürûf-u 'muşkâta'adan olan "الر"nın bir kasem olduğunu ifade etmektedir. Elif, Allah'ın rubûbiyetinde tek oluşuna, Lâm, ehli tevhide olan lütfuna ve Râ da bütün mahlûkata olan rahmetine işaret etmektedir. Özü itibarıyla bu âyet, "benim mutlak rab oluşuma, beni birliğimle tanıyanlara olan lütfuma ve bütün mahlûkatıma olan rahmetime yemin ederim ki bu Kur'ân, âyetleri muhkem bir kitaptır" şeklinde bir yemin

manası ihtiva etmektedir (Kuşeyrî, t.y.b, s. 120). Müellif, konumuzla ilgili bu açıklamaları yaptıktan sonra ilgili harflerin işârî manalarına dair başkalarından herhangi bir yorum nakletmemektedir.

Mâturîdî, bu sûredeki harflere dair herhangi bir izahatta bulunmamaktadır (Mâturîdî, 1426e, s. 94).

3.6. Yûsuf Sûresi

Sûrelerin başında yer alan besmeleleri sûrelerden birer âyet olarak değerlendiren Kuşeyrî, pek çok yerde besmelelerin tefsirlerini yapmıştır. Yûsuf sûresindeki besmeleyi tefsir ederken orada geçen “Be” harfinin tazmin ve ilsâk harfi olduğunu ve bunun, Allah’ı bilen O’nunla bildiğine, bilmekten acze düşenin de yine O’nunla geri durduğuna işaret ettiğini ve böylece Allah’a vasıl olanın O’nun ihsanıyla bu mertebeye ulaştığını, o mertebeye ulaşamayanın da yine O’nun engellemesiyle geride kaldığını dile getirmiştir (Kuşeyrî, t.y.b, s. 165).

Müellif, bu sûrede yer alan ħurûf-u muħâţta’adan “ر” üzerinde dururken kelimeler halinde dizilmiş olan harflerle konuşmanın, birbirlerine muhabbet duyan kimselerin aralarındaki bu muhabbeti gizleme gibi bir prensipten kaynaklandığını söylemiştir (Kuşeyrî, t.y.b, s. 165). Bu ifadelerden Kuşeyrî’nin söz konusu harfleri özü itibarıyla Allah ile velileri arasındaki muhabbeti gizleyen ve o muhabbetin sırrını taşıyan birer rumuz olarak gördüğünü söylememiz mümkündür.

Mâturîdî bu sûredeki harflere dair herhangi bir izahatta bulunmamaktadır (Mâturîdî, 1426e, s. 204).

3.7. R’ad Sûresi

Kuşeyrî, Ra’d sûresinin başında yer alan "الر" harflerin her birinin Allah’ın isimlerine tekâbül ettiğini ve Allah’ın söz konusu isimleri üzerine yemin ettiğini zikretmiştir. Buna göre Elif Allah ismine, Lâm Latîf ismine, Mîm Mecîd ismine ve Râ da Rahîm ismine işaret etmektedir. Bu durumda âyet: “Latîf, Mecîd ve Rahîm olan Allah adına yemin ederim ki bunlar kitabın âyetleridir....” şeklinde bir anlama sahip olmaktadır (Kuşeyrî, t.y.b, s. 215). Kuşeyrî’nin, Lâm ve Mîm harflerine verdiği bu işârî manalar, Tüsterî’nin Bakara sûresinde yer alan ilgili üç harfe verdiği manalarla bire bir örtüşmektedir (Tüsterî, 1423, s. 25).

Mâturîdî burada, harflere verilen iki muhtemel manaya temas etmektedir. Bunlardan birincisine göre, harflerin noktasız mukattaa harflerden kinaye olması muhtemel olup bunlardan sonra gelen “işte kitabın âyetleri” diye başlayan cümle de bu harfleri tefsir etmektedir. Bu konudaki ikinci görüş ise, delillerden ve önceki kutsal kitaplardan kinaye olması muhtemeldir. Buna göre, işte delilleri, kanıtları ve diğer kitapları Kur’ân’ın âyetleri yaptık şeklinde bir anlam ortaya çıkmaktadır. Müellif, yine burada da bu harflerle ilgili

gerekli açıklamaları kitabının başında zikrettiğini ifade etmekte ve kendine ait herhangi bir görüş serdetmemektedir (Mâturîdî, 1426e, s. 301).

3.8. İbrahim Sûresi

Hürûf-u 'muşkâta'a içerisinde "الر" üçlüsü birlikte en fazla zikredilen harfler arasında yer almaktadır. Söz konusu harf gurubu İbrahim sûresinin başında da zikredilmektedir. Kuşeyrî, buradaki harflere herhangi bir mana vermemiş ve bunlarla "yemin ederim ki" takdirinde bir kasemin kastedildiğini söylemekle iktifa etmiştir (Kuşeyrî, t.y.b, s. 238).

Mâturîdî, sûrenin başında yer alan bu harflerin, Allah'ın hikmete binaen kitabı meydana getirdiği hürûf-u 'muşkâta'adan kinaye olduğunu, âyetin manasının da "hürûf-u 'muşkâta'ayı topladık ve o harfleri kitap haline biz getirdik" anlamında olduğunu beyan etmektedir (Mâturîdî, 1426e, s. 358).

3.9. Hicr Sûresi

Yûnus sûresi de "الر" harfler gurubu ile başlamaktadır. Müellif Kuşeyrî, burada ilgili harflerin işârî boyutuna atıfta bulunmamış ve bunların Kur'ân-ı Kerim'de yer aldığına dair bir açıklama yapmıştır. Ona göre, Allah'ın muhataplara bu harflerle hitap etmesi onların dikkatini çekmiş ve söylenilene dinlemeye başlamışlardır. Bu arada Kur'ân-ı Kerim de onların dikkatini çeken bu harflerin kitabın âyetlerinden olduğuna vurgu yaptı ve bu sayede muhatapların algıları açıldı ve kendilerine okunanlara kulak vermeye hazır hale geldiler (Kuşeyrî, t.y.b, s. 262). Bu açıklamalardan müellif, hürûf-u 'muşkâta'anın hitap-ışitme bağlamında insanla Kur'ân-ı Kerim arasındaki bağlantıyı gerçekleştirme işlevini icra ettiğine dikkat çekmek istemiştir. Çünkü sıra dışı hitaplar, tüm algıları bir yere odaklandırma özelliğine sahip olduğundan kendilerine hitap edilen insanların daha fazla dikkatini çekmektedir. Bu minvalde söz konusu harflerle hitap, muhatapların tüm algılarının âyetlere odaklanmasına neden olduğu muhakkaktır. Kuşeyrî ve Mâturîdî hürûf-u 'muşkâta'anın muhatapları Kur'ân-ı Kerim'e yönlendirmek için kullanıldığı yönündeki bu görüş etrafında birleşmektedirler.

Mâturîdî, buradaki harflerle ilgili olarak, Allah'ın bunları hikmetin gerektiği manaya hamlettiğini ve onları kitabın ayetleri haline getirdiğini beyan etmektedir. Müellif, bu harflerin Allah'ın kitabından kinaye olma ihtimalinin bulunduğu gibi, Hz. Peygamber'in görmediği geçmiş kavimlerden haber vermekten de kinaye olabileceğini ifade etmektedir (Mâturîdî, 1426e, s. 419).

3.10. Meryem Sûresi

Meryem sûresinin başında yer alan "كهيعص", beş harften meydana gelen en uzun hürûf-u 'muşkâta'a grubunu oluşturmaktadır. Müellif, bu harf grubunun, dostları, hitabın manalarının sırlarıyla tanıtmak olduğunu beyan etmektedir. Allah, bunlarla hitap ettiği kimselere onların manalarını anlama özelliklerini vermiştir. Seçkin insanların/ahyâr bunları

fehmetme ve zikretme özelliği olduğu gibi Hz. Peygamber'in de onları fehmetme ve sırlarına vakıf olma kabiliyeti mevcuttur (Kuşeyrî, t.y.b, s. 418). Kuşeyrî'nin bu harflerle ilgili yaptığı yoruma göre bunlar, ilahî hitabın yani Kur'ân-ı Kerîm'in manalarının sırlarını içerisinde barındırmaktadır ve bu sırları sadece Allah'ın fehmetme kabiliyeti verdiği dostları/velileri idrak edebilirler. O kimselerin Allah'ın dostu olduklarının bilinmesi de söz konusu sırları anlayıp insanlara aktarmaları sayesinde bilinmektedir.

Kuşeyrî, bu beşli harf grubunun her birisinin içlerinde hangi işârî manaları taşıdıkları hususunda herhangi bir görüş beyan etmemekte fakat bunlarla ilgili başkalarının verdiği anlamları, isim vermeksizin olduğu gibi nakletmektedir (Kuşeyrî, t.y.b, ss. 418-419).

Mâtürîdî, bu beş harfin ne anlama geldiği hususunda kendisi bir görüş beyan etmeksizin doğrudan bu harflere verilen manaları zikretmiştir ki bu manalar da genel hatlarıyla Kur'ân-ı Kerîm'in isimleri ve sırları, Allah'ın kendi zatını övdüğü çeşitli isimleri şeklindedir. Müellif, söz konusu harflerle ilgili müfessirlerin daha pek çok izahlarda bulduklarını, kendisinin de bu mevzuda önceki yerlerde ilgili açıklamalara birçok defa temas ettiğini söylemektedir (Mâtürîdî, 1426f, ss. 218-219).

3.11. Tâhâ Sûresi

Kuşeyrî, bu sûreye ismini veren hûrûf-u 'muḳâtta'adan "ط" daki "Tâ" harfinin Hz. Peygamber'in gönlünün mâsivâdan arındırıldığına, "He" harfinin de onun gönlünün Allah'a giden yolu bulduğuna işaret ettiğini ifade etmiştir (Kuşeyrî, t.y.b, s. 445). Müellif, kendi görüşlerini serdettikten sonra söz konusu harflere verilen manaları da nakletmekte ve bu konuda başka da bir açıklama yapmamaktadır. Onun bu işârî yorumu, ilk sûfilere olan Vâsîtî'nin (ö. 320/932'den sonra) ilgili harflere verdiği "sen bize göre tertemizsin ve bize de yol bulmuşsun" şeklindeki mana ile büyük ölçüde örtüşmektedir (Sülemî, 2001a, s. 434).

Mâtürîdî, "ط" nin ne anlama geldiği ile ilgili bir görüş beyan etmemiş ve müfessirlerin görüşlerini zikretmekle yetinmiştir. Bu noktada bazı müfessirlerin, bu harflerin Nabtîce ve Süryanca'da "ey adam" anlamına geldiğini söylediklerini, bazı müfessirlerin ise bu harflerden kastın Allah'ın isimlerinden veya isimlerinin harflerinden ikisi olduğu yönünde görüş beyan ettiklerini zikretmiş ve mukattaa harfleri ile ilgili birçok yerde izahlarda bulunduğunu belirtmiştir (Mâtürîdî, 1426f, s. 266).

3.12. Şuarâ Sûresi

Müellif, Şuarâ sûresinde yer alan "طسم"e kendisi herhangi bir işârî mana vermemiş, selevin bu konudaki ihtilaflarını daha önceki yerlerde zikrettiğini belirtmiş fakat ilgili harflere verilen çeşitli anlamları aktarmakla yetinmiştir (Kuşeyrî, t.y.c, s. 71) ki bu rivayetler, hocası Sülemî'nin tefsirinde naklettiklerinden ibarettir (Sülemî, 2001b, s. 71).

Mâturîdî bu sûredeki harflere dair herhangi bir izahatta bulunmamakta ve daha önce mukataa ile ilgili açıklamalar yaptığını söylemekle iktifa etmektedir (Mâturîdî, 1426g, s. 49).

3.13. Neml Sûresi

Bu sûredeki hurûf-u 'mukâтта'adan olan "طس" hususunda farklı bir yol izleyen Kuşeyrî, genelde harflerin tek tek anlamlarını takdim etmesine karşın burada her iki harfin kastettiği işârî manaları birleştirmiş ve icmali bir anlam vermiştir. Müellif, söz konusu harflerin işârî anlamını Allah'a tahsis etmiş ve bu harflerle O'nun: "Ben, kutsiyetimin temizliği ve izzetimin övgüsüyle lütfumu ümit edeni boşa çıkarmam. İyiliğimden dolayı velilerimin kalpleri temiz ve güzel olur. Vechimi görmekle saf kullarıma bütün sırlar açılır. Bana yönelenlerin isteği lütfumla karşılık bulur. Amel edenlerin gayretlerine şefkatimle teşekkür edilir" şeklinde demek istediğini beyan etmiştir (Kuşeyrî, t.y.c, s. 23).

Mâturîdî buradaki harflerle ilgili herhangi bir açıklama yapmamakta ve daha önce bunlarla ilgili izahlar yaptığını ve ileri sürülen görüşleri zikrettiğini söylemekle yetinmektedir (Mâturîdî, 1426g, s. 95).

3.14. Kaşâş Sûresi

Hurûf-u 'mukâтта'a, Kaşâş sûresinde "طسم" şeklinde üç harfle yer almaktadır. Kuşeyrî, burada geçen harflerin her birinin işârî anlamını açık bir şekilde ifade etmiştir. Buna göre Tâ harfi, âbidlerin nefislerinin Allah'tan başkasına ibadet etmekten, âriflerin kalbinin Allah'tan başkasını yüceltmekten, ehli vecdin ruhlarının Allah'tan başkasına muhabbetten, ehli tevhidin sırlarının Allah'tan başkasını şuhûd etmekten arındırılıp temizlenmesine işaret etmektedir. Sîn harfi, Allah'ın âsi kullarıyla olan kurtuluş sırrına, emre mutî' kullarıyla olan derecelerin sırrına ve muhabbet sahipleriyle olan münacatın devamlılığının sırrına işaret etmektedir. Mîm harfi, Allah'ın vakitlerin yeterli olması ve hayırların yolunda sebatkâr olması yönüyle tüm müminlere olan minnetine işaret etmektedir (Kuşeyrî, t.y.c, s. 53). Müellifin bu harflere verdiği işârî manalar genellikle Allah'ın iman bakımından çeşitli mertebelerde bulunan kulları arasındaki münasebetlere delalet etmektedir. O, harflere verdiği bu manalarla adeta tasavvufî çerçeveden Allah ve insan arasındaki ilişkiyi bizlere tanıtmaktadır.

Mâturîdî bu sûredeki harflere dair herhangi bir açıklama yapmamakta ve sadece daha önce bunların tevilini yaptığını söylemekle yetinmektedir.

3.15. Ankebût Sûresi

Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerinde geçen hurûf-u 'mukâтта'adan "لم", Ankebût sûresinde de yer almaktadır. Müellif, önceki sûrelerde olduğu gibi burada da söz konusu harfleri işârî boyutlarıyla değerlendirmektedir. Elif harfi, Allah'ın ganî olması ve tüm varlığın kendisine ihtiyaç duyması bakımından zâtı itibarıyla her şeyden bağımsız ve tek olmasına işaret eder.

Allah'ın bu durumu, tüm harflerin kendisine bitiştiği ve kendisinin hiçbir harfe bitişmediği Elif harfine benzemektedir (Kuşeyrî, t.y.c, s. 86).

Harfler içerisinde Elif'e en çok benzeyen Lâm harfidir. İkisi de dik boylu olmasına karşın Lâm, kendisinden sonrasına bitişmesi yönüyle Elif'ten ayrılmaktadır. Öte yandan diğer bütün harflerden farklı olarak Elif sadece Lâm ile bitişerek tek bir harf haline gelebilmektedir ki o da "Lamelif/ل" tir (Kuşeyrî, t.y.c, s. 86). Esasen Kuşeyrî, burada Lâm harfi ile Elif arasındaki şekilsel ilişkiyi ortaya koymuş fakat Lâm'ın içerisinde barındırdığı işârî manaya temas etmemiştir. Elif harfinin Allah'a işaret ettiğini beyan ettikten sonra Lâm harfinin onunla olan ilişkisine değinmiş olması, aslında müellifin, tasavvufta da önemli bir yere sahip olan Allah ile insan arasındaki yakın ilişkiye dikkat çektiğini ve Lâm harfinin insanı temsil ettiğini sezdirmeye çalıştığını söyleyebiliriz.

Bu üçlü ħurûf-u 'muħâţta'a'nın son harfi olan "den-dan" anlamına gelen "min/من" edatına işaret etmekte ve "ĥalketmek Rab'den, hakka hizmet kuldandır. Ayrıca yücelik ve fazilet de Rab'dendir" manasını ihtiva etmektedir (Kuşeyrî, t.y.c, s. 86). Kuşeyrî, harflerin işârî manalarını verdikten sonra bunlarla ilgili herhangi bir görüş veya yorum aktarmamaktadır.

Mâturîdî bu sûredeki harflere dair herhangi bir izahatta bulunmamakta ve daha önce mukata'a ile ilgili açıklamalar yaptığını söylemekle iktifa etmektedir (Mâturîdî, 1426g, s. 207).

3.16. Rûm Sûresi

Ĥurûf-u 'muħâţta'adan "ل" üçlüsü Rûm sûresi ile birlikte Kur'ân-ı Kerîm'de dördüncü defa tekrarlanmaktadır. Müfessir Kuşeyrî, bu sûrede yer alan söz konusu harflere de temas etmiş ve onların işârî boyutlarıyla ne manalar ihtiva ettiğini açıklamıştır. Elif harfi, ancak Allah'ın azametine ârif olanın O'nun sohbetine ve ancak Allah'ın büyüklüğüne ârif olanın O'nun imtihanına ülfet ettiğine/edeceğine işaret etmektedir. Lâm harfi, sadece Allah'ın muhabbetini zevk eden kimsenin O'nun kapısının ve sadece Allah'ın cemaline şahit olanın O'nun dergâhının mülazımı olduğuna işaret etmektedir. Mîm harfi ise ancak Allah'ın hizmetinde olan kimsenin O'na bir ħurbîyet imkânına sahip olacağına ve sadece Allah'ın velâyetini gerçekleştiren kimsenin O'nun vefası üzere öleceğine işaret etmektedir (Kuşeyrî, t.y.c, s. 107).

Müellif, bu harflerin, özü itibariyle bir insanın Allah'ın yanında yer alması ve manevî nimetlere kavuşması için O'na karşı yerine getirmesi gereken tahkîkî imana dayalı birtakım hususları gerçekleştirmesi gerektiği şeklinde anlamlar içerdiğini vurgulamıştır. Kuşeyrî, harfleri yorumlarken özellikle "dergâhın mülazımı olmak" ifadesini kullanmak sûretleriyle bunun ancak tasavvufta bir seyr-i sülûk ile gerçekleşecek olan durum olduğuna dikkat çekmektedir.

Mâturîdî bu sûredeki harflere dair herhangi bir açıklama yapmamaktadır (Mâturîdî, 1426g, s. 248).

3.17. Loḳmân Sûresi

Kur'ân-ı Kerîm'de en fazla tekrarlanan “ل” üçlüsü Loḳman sûresinde de yer almakta ve bu sûreyle birlikte beşinci defa tekrarlanmaktadır. Müfessir Kuşeyrî, burada da aynı harflerin içerisinde barındırdıkları işârî manaları beyan etmektedir. Buna göre Elif harfi, Allah'ın nimetlerine, Lâm harfi, lütfu ve hediyesine, Mîm harfi de ululuḡuna ve övgüsüne işaret etmektedir. Bu minvalde Allah, Elif'in işaret ettikleriyle velilerinin gönüllerinden küfrü, Lâm'ın işaret ettikleriyle saf kullarının sırlarında muhabbeti sabit kılar ve Mîm'in işaret ettikleriyle de kendisinin tüm mahlûkattan müstaḡni olmuş olur (Kuşeyrî, t.y.c, s. 127).

Mâturîdî bu sûredeki harflere dair herhangi bir açıklama yapmamakta, daha önce bunların yorumlarını ve ileri sürülen görüşleri beyan ettiḡini zikretmekle yetinmektedir (Mâturîdî, 1426g, s. 296).

3.18. Secde Sûresi

Kur'ân-ı Kerim'de “ل” harfleri, bu sûreyle birlikte altıncı defa tekrarlanmaktadır. Her seferinde söz konusu harflere farklı anlamlar veren Kuşeyrî'nin burada da onların işârî boyutlarına dikkat çektiḡini görmekteyiz. Nitekim Elif harfi, Allah'a muhabbeti olanların O'nun yakınlıḡına ülfet ettikten sonra onsuz olamayacaklarına ve âriflerin O'nu yüceltmeye aşına olduktan sonra bir başkasıyla ünsiyetlerinin kalmadıḡına işaret etmektedir. Lâm harfi, Allah'ın, kendisine muhabbeti olanlarla buluşmasına işarettir. Bu minvalde Allah, kendisine muhabbet duyanların dostluklarının devamlılıḡına veya vefalarında meydana gelen kusurlara iltifat etmez. Mîm harfi de Allah'ın veli kullarının kendi isteklerinden O'nun isteḡi için vazgeçtiklerine ve bu sebeple Allah'ın onları diḡer tüm kullarından üstün tuttuḡuna işaret etmektedir (Kuşeyrî, t.y.c, s. 138).

Müellif, bu sûredeki harflere Allah'ın kendisini seven ve yakınlıḡı olan veli kulları arasındaki ilişki çerçevesinde işârî manalar vermiştir. Bu noktada harflerde haber verilen söz konusu ilişkiyi de sadece Allah'ın irfan sahibi veli kulları bilebilmektedir. Haddizatında bu harfler, Allah'ın veli kullarına olan manevî nimetlerini haber veren müjdeciler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mâturîdî bu sûredeki harflere dair herhangi bir açıklama yapmamakta ve gerekli izahı kitabın başında yaptığını söylemekle iktifa etmektedir (Mâturîdî, 1426g, s. 326).

3.19. Yâsîn Sûresi

Kuşeyrî, sûreye ismini veren ve iki harften oluşan hurûf-u 'muḳâṭṭa'adan “يس” ile ilgili olarak herhangi bir işârî yorum yapmamış, bu konuda söz konusu harflerin "ey

seyyid/efendi" demek olduğuna ve misak gününe, o günün sırrına işaret ettiğine dair iki farklı yorumu nakletmekle yetinmiştir (Kuşeyrî, t.y.c, s. 211; Sülemî, 2001b, s. 171).

Mâturîdî, “يس” ile ilgili sahabe ve tâbiînden gelen birtakım rivâyetlere burada genişçe yer vermektedir. İbn Abbas’ın, bununla Allah’ın peygamberinin adına yemin ettiğini ve kelimenin Habeşçe olduğunu söylediğini nakletmektedir. Muaz b. Cebel ve Katade’nin bu harfleri Allah’ın yemin ettiği Kur’ân-ı Kerim’in isimlerinden olduğunu, İkrime, bunların sûrenin başlangıç harfleri olduğunu, bazılarının bu harflerin sûreye giriş harfleri olduğunu, bazıları da bunların yemin harfleri olduğunu söylediklerini zikretmekle yetinmekte ve kendisine ait herhangi bir görüş ileri sürmemektedir (Mâturîdî, 1426g, ss. 502-503).

3.20. Şâd Sûresi

Ḥurûf-u muḳâṭṭa’adan “ص”, müstakil olarak Şâd sûresinin başında yer almış ve sûreye de ismini vermiştir. Müfessir Kuşeyrî, Şâd harfinin, yemin mahiyetinde kendisiyle başlayan Allah’ın Şâdik, Şabûr, Şamed ve Şâni’ isimlerinin anahtarı olduğunu, Allah’ın bu isimlerine ve Kur’ân-ı Kerim’e yemin ettiğini ve bu yeminin cevabının da sûrede geçen “muhakkak bu, ateş ehlinin birbirleriyle çekişmesi bir hakikattir” (Şâd 38:64) mealindeki âyet olduğunu dile getirmiştir (Kuşeyrî, t.y.c, s. 245). Görüldüğü üzere Kuşeyrî Şâd harfini Allah’ın isimleriyle ilişkilendirmiş ve bu harfle başlayan isimlerin rumuzu olarak değerlendirmiştir.

Müfessir Mâturîdî, “ص” ile ilgili ileri sürülen görüşleri zikretmektedir. Buna göre bazıları bu harfin, sûrenin ismi olduğunu, bazıları sûreye giriş lafzı olduğunu, bazıları Allah’ın ismi olduğunu söylerken bazıları da “Kur’ân-ı Kerim’i kâfirlere arzet”, “Kur’ân-ı Kerim ile onlarla mücadele et”, “onlara Kur’ân-ı Kerim ile seslen ve yönel” şeklinde anlamlara geldiğini, bazıları da bunun yemin olduğunu söylemişlerdir. Müellif, bu görüşleri verdikten sonra kendine ait herhangi bir görüş beyan etmemekte ve “en doğrusunu Allah bilir” demek sûretiyle çekimser tavrını ortaya koymaktadır (Mâturîdî, 1426g, s. 597).

3.21. Mümin Sûresi

Ḥurûf-u ‘muḳâṭṭa’adan “حم”, Kur’ân-ı Kerim’de en çok tekrarlanan ikili harf gurubudur. Bu iki harfin geçtiği sûrelere “Ḥavâmîm sûreleri” denilmektedir. Söz konusu sûrelerin ilki Mü’min sûresidir. Kuşeyrî, sûresiyi tefsir ederken burada geçen ilgili harflerin manasına kısaca temas etmiş ve bunların: “olması gereken husus gerçekleşti” manasına geldiğini beyan etmiştir (Kuşeyrî, t.y.c, s. 294). Müellif, “حم”i Arapça’da geçen “gerçekleşmek” anlamındaki “حَمَّ” fiili (Ferahidî, t.y., s. 33; İbn Dureyd, 1987, s. 101; Ezherî, 2001, s. 4) ile özdeşleştirmiş ve bu doğrultuda mana vermiştir. Bu durum bizlerde, müfessirin söz konusu harfleri “حَمَّ” fiilinin rumuzu olarak değerlendirdiği kanaatini uyandırmaktadır. Tüsterî de bu harflere “gerçekleşmek” anlamını Fussilet sûresini tefsir ederken vermiştir ki bu, Kuşeyrî’nin işârî yorumu ile birebir örtüşmektedir (Tüsterî, 1423, s. 137; Sülemî, 2001b, s.

215).⁵ Kuşeyrî, kendi görüşünü kısaca naklettikten sonra bu harflerle ilgili yapılan iki yorumu da nakletmiş ve bununla iktifa etmiştir (Kuşeyrî, t.y.c, s. 294).

Mâturîdî, bu sûredeki 'muḳâṭṭa'a harflerinin, devamında gelen âyette zikredilen hususa tekâbül ettiğini söylemekte ve bunlarla ilgili görüşleri nakletmektedir. Buna göre söz konusu harflerin, Allah'ın ismi, bazıları sûre girişi olduğunu bazıları "hükmolundu" anlamına geldiğini ifade ettikten sonra yine de en doğrusunu Allah bilir demek sûretiyle ihtiyatı elden bırakmamaktadır (Mâturîdî, 1426a, s. 3).

3.22. Fussilet Sûresi

Ḥavâmîm'den olan Fussilet sûresi ile birlikte "حم", Kur'ân-ı Kerîm'de ikinci defa tekrarlanmaktadır. Müfessir, burada geçen harfleri kasem olarak değerlendirmiş ve Allah'ın, Kur'ân-ı Kerîm'in kendisi tarafından indirildiğine dair hakkına, hayatına, sıfatları ve zatındaki yüceliğine yemin ettiğini beyan etmiş, bunun dışında konu ile ilgili herhangi bir görüş nakletmemiştir (Kuşeyrî, t.y.c, s. 313).

Müfessir Mâturîdî, bu sûrenin başındaki harflere temas ederken genel anlamıyla bu harflerin ne olduğunu kendilerinden hemen sonra gelen âyetin açıkladığını ifade etmektedir. O, ayrıca söz konusu harflerin, dinleyeni düşünmeye ve tefekkür etmeye sevk etme gibi bir işlevlerinin olduğunu da belirtmekte ve yine en doğrusunu Allah'ın bildiğini ifade etmektedir. (Mâturîdî, 1426a, s. 58).

3.23. Şûrâ Sûresi

Kur'ân-ı Kerîm'de hurûf-u 'muḳâṭṭa'anın müstakil iki âyet şeklinde geçtiği tek yer Şûrâ sûresidir. Burada ilgili harfler "حم عسق" şeklinde birbiri ardınca geçmektedir. Müfessir Kuşeyrî, sûreyi tefsir ederken söz konusu harflerin yemin mahiyetinde geldiğini belirterek her birini Allah'ın isimleriyle özdeşleştirmiş ve onları, kendisiyle başladığı Allah'ın isimlerinden birkaç tanesiyle açıklama yoluna gitmiştir. Ḥâ harfi Ḥalîm, Ḥâfız, Ḥakîm isimlerinin, Mîm harfi Melik, Mâcid, Mecîd, Mennân, Mümin, Müheymin isimlerinin, 'Ayn harfi 'âlim, 'Adl, 'Âli isimlerinin, Sin harfi Seyyid, Semî, Serîu'l-Hisâb isimlerinin ve Ḳâf harfi de Ḳâhir, Ḳarîb, Ḳadîr, Ḳuddûs isimlerinin anahtarıdır (Kuşeyrî, t.y.c, s. 341).

Mâturîdî, bu harflerin ne olduğuna dair ileri sürülen pek çok görüşten bahsetmektedir. Bunların, Allah'ın isimleri, Kur'ân-ı Kerîm'in isimleri manasına geldiğini söyleyenler olduğu gibi vuku bulacak olayların hükme bağlanmasını ifade ettiğini söyleyenler de olmuştur. Bunun yanında söz konusu harfleri Allah'ın azabına, ilmine, kudretine, takdir etmesine, hilmine, hikmetine, mülküne şanına hamledenler de olmuştur. Müfessir, bu görüşlerin sonunda bu harflerin manasını peygamberlerden başkasının bilemeyeceğini ve dolayısıyla

⁵ Tüsterî'nin ilgili yorumunu Sülemî de isim vermek sûretiyle eserinde Fussilet sûresini tefsir ederken olduğu gibi nakletmektedir.

kesin bir yorumu hiç kimsenin yapamayacağını zira bunların müteşâbihattan olduğunu zikretmektedir (Mâturîdî, 1426a, ss. 100-101).

3.24. Zuhruf Sûresi

Zuhruf sûresi de içerisinde “ح” geçtiği için Havâmîm’den sayılmaktadır. Müfessir Kuşeyrî, tıpkı Fussilet sûresinde olduğu gibi hurûf-u ‘muqâttâ’ayı burada da kase olarak değerlendirmiş ve onlara mana verme yoluna gitmiştir. Buna göre Hâ harfi Allah’ın hayat sıfatına, Mim harfi yüceliğine işaret etmekte ve âyetin manası da “Hayatıma, yüceliğime ve Kur’ân’a yemin olsun ki mümin kullarıma rahmetimden haber verdiğim ne varsa hepsi haktır ve doğrudur” anlamını ihtiva etmektedir (Kuşeyrî, t.y.c, s. 361). Müellif, kendi verdiği manalar dışında harflerle ilgili başkalarından herhangi bir nakilde bulunmamıştır.

Mâturîdî, bu harflerle ilgili kendine ait bir görüş sunmamakta, Katâde’nin, bu harflerin sûrenin ismi olduğunu ifade ettiğini, bazılarının ise bu harflerin, var olacak nesne ve olayların karara bağlandığı manasına geldiğini söylediklerini nakletmekle yetinmektedir (Mâturîdî, 1426a, s. 145).

3.25. Duhan Sûresi

Müfessir Kuşeyrî, Duhan sûresinde geçen “ح” harflerini önceki iki sûrede olduğu gibi kase olarak vasfetmiş ve bunları Allah ile ilişkilendirmiştir. Hâ harfinin Allah’ın hakkına, Mîm harfinin de muhabbetine işaret ettiğini belirten müellif, bunların: “Kullarıma olan hakkıma, muhabbetime ve onlara gönderdiğim Kur’ân’a yemin olsun ki ben, marifetime ehil olanlara ayrılıkla azap etmeyeceğim” şeklinde bir mana ihtiva ettiğini vurgulamıştır (Kuşeyrî, t.y.c, s. 379). Görüldüğü gibi müfessir, bu harflerin kase görevini icra ettiklerini ifade etmekle birlikte anlamlarının birbirlerinden farklı olduğunu ortaya koymuştur.

Mâturîdî ise bu harflerle ilgili verilen bazı muhtemel manaları aktarmakta ve bundan öteye herhangi bir açıklama da yapmamaktadır (Mâturîdî, 1426a, s. 196).

3.26. Câsiye Sûresi

Kuşeyrî, Câsiye sûresinde geçen “ح” harflerinin işlevlerine veyahut anlamlarına dair tefsirinde herhangi bir açıklama yapmamış ve doğrudan bir sonraki âyetlerin tefsirine geçmiştir (Kuşeyrî, t.y.c, s. 388). Müfessir Mâturîdî de aynı şekilde burada herhangi bir açıklama yapmadan doğrudan diğer âyetin tefsirine geçmiştir (Mâturîdî, 1426a, s. 296).

3.27. Ahkaf Sûresi

Havâmîm sûrelerinin sonuncusu olan Ahkaf sûresinde yer alan “ح” harflerin işârî boyutlarına da dikkat çeken Kuşeyrî, onları tek tek ele almak yerine icmâlî mana vermekle yetinmiştir. Ona göre bu harfler, Allah’ın yardımının, kendi ehlinin kalplerini muhafaza ettiğine, bu sûretle onlardan tevhide ters düşen hususları caiz görme eğilimlerini giderdiğine ve o kalpleri hakikat nuruyla tahkikî iman üzere sabit kıldığına işaret

etmektedir. Bu durumda onlarda delil işaretleri açıkça zuhur etmiş, Allah da o işaretlere ihsanının latifelerini ilave etmiş ve nihayetinde vuslat membaina erişmeleri gerçekleşmiştir. Bunlara ilaveten Allah, bu kullarının kalplerini kurbiyet sahalılarında ünsiyet esintileriyle gıdalandırmıştır (Kuşeyrî, t.y.c, s. 395).

Mâtürîdî, buradaki harflerle ilgili herhangi bir açıklama yapmadan doğrudan diğer âyetin tefsirine geçmiştir (Mâtürîdî, 1426a, s. 237).

3.28. Kâf Sûresi

Kuşeyrî, sürenin kendisiyle isimlendirildiği ve tek başına sadece burada geçen “ك” harfinin yemin mahiyetinde geldiğini, Kavî, Kâdir, Qadîr, Qarîb isimlerinin anahtarı olduğunu ve âyetin, “bu isimlere ve yüce Kur’ân’a yemin ederim ki” takdirinde bir mana ihtiva ettiğini, cevabının da mahzup olan “kıyamette muhakkak diriltileceksiniz” yargısı olduğunu beyan etmekle yetinmiş, fakat başkalarından bu harfe dair herhangi bir görüş nakletmemiştir (Kuşeyrî, t.y.c, s. 447). Tüsterî de Kuşeyrî’nin Kâf harfine verdiği anlamı vermiş ve onun, Allah’ın kuvvet ve kudretine yemin ettiğini beyan etmiştir (Tüsterî, 1423, s. 151; Sülemî, 2001b, s. 266).

Müfessir Mâtürîdî, “ك” harfinin ne olduğu hususunda şu açıklamayı yapmıştır: Kâf harfinin, bu sûreye ismi olması gerekir. Allah, sûreleri istediği şekilde adlandırır. Kâf, kinâye bir lafızdır, nitekim Allah, gönderdiği kitaplarına Kur’ân, Zebûr, Tevrat ve İncil diye isimler vermiştir. Burada bu sûreye ve bütün Kur’ân’a yeminle başlamaktadır. Kâf harfini, hurûf-u mukataanın tümünden kinâye olarak getirmiş olması da ihtimal dâhilindedir. Buradaki “Kur’ân” kelimesi bütün harflerin ve muşkâttâ’a harflerinin de adı olmuştur. Allah muşkâttâ’a ve diğer bütün harflerle kalem etmektedir. Bazıları şöyle bir izahta bulunmaktadır: Kâf, yeryüzünü kuşatan bir dağın ismi olup, bu dağ yeşil yakuttan veya kırmızı yakuttandır. Bu sebeple sema yeşil gibi görünmektedir. İşte Allah burada ona ve Kur’ân’a kalem etmektedir. Ancak ilk yorum daha doğru gibidir, çünkü Araplar Kaf diye bir dağ bilmedikleri gibi onun büyüklüğünden de haberleri yoktu. Esasen kalem, sözü ve haberi pekiştirmek için yapılmaktadır. Dolayısıyla muhatapın, adına kalem edilen varlığı bilmesi halinde ancak maksat hasıl olur. Muhatap kişi eğer onu bilmez ve ona saygı duymazsa, yapılan yemin anlamsız olur (Mâtürîdî, 1426a, ss. 342-343).

3.29. Kalem Sûresi

Müstakil olarak sadece Kalem sûresinde yer alan ve hurûf-u ‘muşkâttâ’a dan olan “ك” harfinin işlevi ve manasına dair müellif herhangi bir görüş beyan etmemiş fakat söz konusu harfle ilgili yapılan yorumları nakletmekle yetinmiştir (Kuşeyrî, t.y.c, s. 616).

Mâtürîdî, “ك” harfinin tevili ile ilgili müfessirlerin birtakım fikirler beyan ettiklerini söylemekte ve bu görüşleri sıralamaktadır. Buna göre bazıları Yunus sûresinde geçen “zunnûn” kelimesine dayanarak bu harfin “balık” olduğunu söylemişlerdir. Bazıları “nûn”

harfinin mürekkep hokkası olduğuna kani olmuşlardır. Bazıları bunun Farsça “eknûn kün” terkibinden, Arapçalaştırıldığını ve “dilediğini yap” anlamına geldiğini söylemiştir. Bazı müfessirler de “nûn” harfinin hurûf-u mukattaadan olduğunu söylemiştir, kastedilen mâna da bu olsa gerektir, zira âyette kalem ve ardından onunla yazılan şey zikredilmiştir. Alfabenin harfleri kalemle yazılır. Netice olarak Allah, bu harfleri icat etmekle, kalemi ve onunla yazılacak mürekkebi yaratmakla muazzam sanatını haber vermiştir. Çünkü bunlarla hikmetin bilgisine ve din ile dünya için elzem olan her şey elde edilmektedir. Bazı müfessirler ise Arapça alfabe harflerinden her birini, ya Allah’ın güzel isimlerinden biri veya O’nun isimlerinden birinin ilk harfi saymıştır. Sahabeden bu tür haberler naklolunmuştur. Eğer “nûn” Allah’ın isimlerinden bir isim ise onun üzerine yapılan yemin Allah’ın adına yapılmış bir yemin olur. Şayet bunun dışında zikrettiğimiz diğer yorumlardan biri ise bu durumda yemin, insanların ve maslahatlarının ana dayanağı üzerine yapılmış bir yemin olur. En doğrusunu Allah bilir (Mâturîdî, 1426ı, ss. 134-135).

Sonuç

İşârî tefsir geleneğinin en önemli simalarından olan Kuşeyrî, Kur’ân-ı Kerîm’in müteşâbihleri arasında manası en kapalı âyetlerinden addedilen hurûf-u ‘muşkâta’ayı açık bir şekilde tevîl etmiştir. O, çoğu defa söz konusu harfleri kendisine özgü bir biçimde yorumlarken nadiren de olsa bazı harflere verdiği manalarda Tüsterî’nin ve hocası Sülemî’nin eserinde naklettiği tasavvuf ehlinin yorumlarıyla birleştiği gözden kaçmamaktadır. Müellif, harfleri bazen Allah ile bazen Hz. Peygamber ile, bazen de Allah’ın veli kulları olan havas ile ilişkilendirmiş ve buna göre işârî manalar vermiştir. Kimi yerlerde aynı harfi Allah ile ilişkilendirirken bir başka yerde Hz. Peygamber veya velilerle ilişkilendirdiği olmuştur. Bu durum, müfessirin ehli tasavvuf olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü onlar, aynı varlığa veya olaylara o anda buldukları makamların icaplarına göre nazar edip onları söz konusu makamlarının gerektirdiği hallere göre değerlendirebilmektedirler. Dolayısıyla bu tespitimiz dahi, Kuşeyrî’nin tasavvufta oldukça derin bir ilme ve irfana sahip olduğunu, buradaki birikimlerini işârî tefsire başarılı bir şekilde yansıttığını göstermektedir.

Diğer taraftan müellif, birkaç defa tekrarlanan söz konusu harflerin her birine geçtikleri her yerde kimi zaman birbirinden farklı manalar vermiştir. Bu durum, okuyucuda onun Kur’ân-ı Kerîm’de tekrarın olmadığı şeklinde bir düşünceye sahip olduğu kanaatini uyandırmaktadır. Nitekim sûrelerin başında geçen bismelenin o sûreden bir âyet olduğu düşüncesinde olan Kuşeyrî’nin, her bir besmeleyi birbirinden farklı şekillerde yorumlaması da bu kanaati desteklemektedir. Müellif, harfleri genellikle Allah ve insan arasındaki ilişki çerçevesinde ele almış ve bu doğrultuda manalandırmıştır. Fakat onun burada vurgu yaptığı insan tipolojisi sıradan birisi değil, daha çok tasavvuf yoluna girmiş, Allah’a ulaşmış veya ulaşmak için gayret eden yoldaki insandır. Bu çerçeveden bakıldığında müfessir Kuşeyrî’nin *Letâîf*’inin tasavvufta tefsirin birleştiği bir eser olduğu gerçeği dikkatlerden kaçmamaktadır. Öte yandan müteşâbihattan addedilen bu harflerin tasavvufi zevkle

yorumlamış olması, haddizatında müfessirin Kur'ân-ı Kerîm ile insanın ünsiyetinin veya birlikteliğinin sağlanabilmesi için aralarında birbirlerine kapalı kalan hiçbir hususun olmaması gerektiği düşüncesinde olduğu kanaatini uyandırmaktadır.

Bir Ehli Sünnet Kelam âlimi ve müfessir olan Mâturîdî, mukatta'a harfleri ile ilgili yapılan yorumları genel hatlarıyla aktarıp değerlendirmekte, onların doğru olabileme ihtimallerini delillerle ifade etmektedir. Bu meyanda söz konusu görüşler arasında en doğru olanı tayin noktasında herhangi bir tercihte bulunmamakta bu görüşler karşısında "en doğrusunu Allah bilir" şeklindeki ifadesiyle orta yerde durmaktadır.

Bu harflerin müteşâbih olduğunu yer yer dile getiren müellif, genelde bir görüş beyan etmekten çekinmektedir. Fakat kimi zaman onların ne olabileceğine dair görüşünü de dile getirdiği muhakkaktır. Ona göre bu harfler, kendilerinden sonra gelen âyetlerle birebir ilişkili olup söz konusu âyetler, başlarında gelen harflerin tefsirinden ibarettir. Ayrıca bu harfler, insanların merakını uyandıran ve bu yolla onları Kur'ân'a yönlendiren bir vasıttır. Esasen müellifin birkaç yerde zikrettiği bu görüşleri ile bu harflerin manalarının bilinemeyeceği yönündeki görüşünün birbirleriyle çeliştiği gözden kaçmamaktadır. Bu noktada onun oldukça temkinli olduğunu görmekteyiz.

Kuşeyrî, müteşâbih olan bu harfleri yorumlamakta bir beis görmemekte ve oldukça da cesur davranmaktayken Mâturîdî ise onları yorumlamakta oldukça çekimser davranmaktadır. Burada Tasavvuf ehlinde olan Kuşeyrî'nin harfleri yorumlama noktasında Mâturîdî'den çok daha güçlü olduğu âşikardır. Bu durumun nedeni, yorumlama hususunda tasavvufun kalbi de aktif bir şekilde kullanıp ilhamdan beslenmesi olsa gerektir. Mâturîdî ise sadece aklı ve nakli referans almış, bu ikisinin sınırlarını aşmayı uygun görmemiş ve böylece harfleri yorumlama noktasında önceden yapılan yorumların ötesine geçememiştir.

Kaynakça

- Ateş, S. (1974). *İşârî tefsir okulu*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- Akgül, M. (2001). Ebû Mansûr el-Mâturîdî ve Te'vîlâtü'l-Kur'ân. (C.4). *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4, 57-67.
- Bekiroğlu, H. (2017). Kuşeyrî'nin le'tâif'inde işârî anlam dünyası. (C. 6). *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/12, 89-119.
- Demirci, M. (2011). *Tefsir Usûlü*. İstanbul: İFAV.
- Ezherî, Muhammed b. Ahmed. (2001). *Tehzîbu'l-luga*. Muhammed Avz Merab (Thk.). Beyrut: Dâru İhyâi Turâsî'l-Arabî.
- Ferahîdî, Ebû Abdurrahman Halil bin Ahmed. (t.y.). *Kitabu'l-'ayn*. (C. 3). Mehdi el-Mahzûmî-İbrahim es-Semerrâî (Thk.). Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl.

- İbn Dureyd, Muhammed b. Hasan. (1987). *Cemheretu'l-luga*. (C. 1). Remzi Münir Ba'lebekkî (Thk.). Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn.
- İbn Hallikân, Ebu'l-Abbas Şemseddin. (1971). *Vefeyâtu'l-ayân ve enbâu ebnâi'z-zamân*. (C. 3). İhsan Abbas (Thk.). Beyrut: Dâru's-Sadr.
- İbn Mulķân, Sirâceddîn Ebu'l-Hafs b. Ömer. (1994). *Tabakâtu'l-evliyâ*. Nureddin Şerîbe (Thk.). Kahire: Mektebetü'l-Hancî.
- Kâfiyecî, Muhyiddîn Muhammed b. Süleyman. (1998). *et-Teysîr fî kavâ'idi ilmi't-tefsîr*. Mustafa Muhammed Hüseyin ez-Zehebî (Thk.). Kahire: Mektebetü'l-Kudusî.
- Ûrtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed. (1964). *el-Câmiu'l-ahkâmi'l-Kur'ân*. (C. 1). Ahmed el-Berdûnî (Thk.). Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Misriyye.
- Ûşeyrî, Abdulkerîm b. Hevâzin b. Abdulmelik. (t.y.a). *Leṭâifu'l-işârât*. (C. 1). İbrahim el-Besyûnî (Thk.). Mısır: el-Hey'etü'l-Misriyye el-âmmе.
- Ûşeyrî, Abdulkerîm b. Hevâzin b. Abdulmelik. (t.y.b). *Leṭâifu'l-işârât*. (C. 2). İbrahim el-Besyûnî (Thk.). Mısır: el-Hey'etü'l-Misriyye el-âmmе.
- Ûşeyrî, Abdulkerîm b. Hevâzin b. Abdulmelik. (t.y.c). *Leṭâifu'l-işârât*. (C. 3). İbrahim el-Besyûnî (Thk.). Mısır: el-Hey'etü'l-Misriyye el-âmmе.
- Mâturîdî, Muhammed b. Muhammed Ebû Mansur. (1426a). *Te'vilâtu Ehli Sünne*. (C. 9). Mecdî Bâsilûm (Thk.). Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiye.
- Mâturîdî, Muhammed b. Muhammed Ebû Mansur. (1426b). *Te'vilâtu Ehli Sünne*. (C. 1). Mecdî Bâsilûm (Thk.). Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiye.
- Mâturîdî, Muhammed b. Muhammed Ebû Mansur. (1426c). *Te'vilâtu Ehli Sünne*. (C. 2). Mecdî Bâsilûm (Thk.). Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiye.
- Mâturîdî, Muhammed b. Muhammed Ebû Mansur. (1426d). *Te'vilâtu Ehli Sünne*. (C. 4). Mecdî Bâsilûm (Thk.). Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiye.
- Mâturîdî, Muhammed b. Muhammed Ebû Mansur. (1426e). *Te'vilâtu Ehli Sünne*. (C. 6). Mecdî Bâsilûm (Thk.). Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiye.
- Mâturîdî, Muhammed b. Muhammed Ebû Mansur. (1426f). *Te'vilâtu Ehli Sünne*. (C. 7). Mecdî Bâsilûm (Thk.). Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiye.
- Mâturîdî, Muhammed b. Muhammed Ebû Mansur. (1426g). *Te'vilâtu Ehli Sünne*. (C. 8). Mecdî Bâsilûm (Thk.). Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiye.
- Mâturîdî, Muhammed b. Muhammed Ebû Mansur. (1426i). *Te'vilâtu Ehli Sünne*. (C. 10). Mecdî Bâsilûm (Thk.). Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiye.

- Râzî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer. (1420). *Mefâtîhu'l-gayb*. (C. 2). Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî.
- Suyûtî, Ebu'l-Fazl Abdurrahman b. Ebubekir Celâleddîn. (1974). *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. (C. 3). Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim (Thk.). Beyrut: el-Hey'etü'l-Mısriyye el-âmme.
- Suyûtî, Ebu'l-Fazl Abdurrahman b. Ebubekir Celâleddîn. (1396). *Tabakātu'l-müfessirîne'l-ısrîn*. Ali Muhammed Amr (Thk.). Kahire: Mektebetü Vehbe.
- Sülemî, Ebî Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin. (2001a). *Haķāiķu't-tefsîr*. (C. 1). Seyyid Umrân (Thk.). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye.
- Sülemî, Ebî Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin. (2001b). *Haķāiķu't-tefsîr*. (C. 2). Seyyid Umrân (Thk.). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye.
- Şezzî, Adil b. Ali b. Ahmed. (t.y.). *el-Ahrufu'l-'mukâтта'a fî evâli's-suver*. Riyad: Medâru'l-Vatan.
- Turan, A. (1991). Kuşeyrî ve "Leţâifu'l-işârât" isimli tefsiri. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4, 35-54.
- Tüsterî, Ebû Muhammed Sehl b. Abdillâh. (1423). *Tefsiru't-Tüsterî*. Muhammed Basil el-Uyûn (Thk.). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye.
- Uludağ, S. (2008.). "Ricâlu'l-Gayb". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (C. 35). İstanbul: TDV Yayınları,.
- Uludağ, S. (2001). "İşârî Tefsir". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (C. 23). İstanbul: TDV Yayınları.
- Uludağ, S. (2002). "Kuşeyrî". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (C. 26). İstanbul: TDV Yayınları.
- Yazır, E. H. (1979). *Hak Dini Kur'ân Dili*. (C. 1) İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Ziriklî, Hayruddîn b. Muhammed. (2002). *el-A'lâm*, (C. 7). Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn.
- Zurkânî, Muhammed Abdulazîm. (t.y.). *Menâhilu'l-'irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Matbuâtu İsa el-Bâbî el-Halebî.